

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО

(Полтава)

РОЛЬ ІРОНІЇ В РОМАНІ ТОМАСА КІНІЛЛІ «СПИСОК ШИНДЛЕРА»

У статті розглянуто роман австралійського письменника Томаса Кініллі (Thomas Keneally) «Список Шиндлера» («Schindler's Ark», 1982), у якому висвітлено трагедію Другої світової війни. У жанрі історичного роману, створеного на документальній основі, автор відобразив складні соціальні процеси, що відбувалися в Європі 1930–1940-х рр. Значну роль у розкритті теми Другої світової війни та Голокосту відіграє іронія, теоретичні засади якої були закладені романтиками у ХІХ ст. Т. Кініллі продовжив традиції романтичної іронії, надавши їй соціального, психологічного й філософського значення. У творі Т. Кініллі іронія виявляється на різних рівнях – сюжетно-композиційному, імагогічному, просторово-часовому, стильовому, мовному. Іронія в романі «Список Шиндлера» виконує різні функції: соціально-критичну (викриття антигуманності сутності фашизму, війни, расової ненависті), дослідницьку (дослідження трагедії Голокосту та її наслідків), психологічну (розкриття психології людей із різних верств суспільства), філософську (порушення важливих питань буття людства у світовому масштабі), ціннісну (утвердження милосердя, моралі, стійкості людського духу, протистояння насильству). Іронія в романі Т. Кініллі виявляється в різних формах: авторська іронія, персонажна іронія, поєднання документальних фактів, протиставлення несумісних понять і явищ, перехід від однієї точки зору до іншої, зіставлення різних точок зору, самоіронія, підтекст, іронія як духовне прозріння й очищення (катарсис). У романі Т. Кініллі «Список Шиндлера» виявлені традиції світової літератури – Б. Брехта (мотив збагачення за рахунок війни) та М. Гоголя (мотив купівлі-продажу людських душ), а також біблійні мотиви (Потоп, Ковчег Ноя, Мойсей, служіння Христа).

Ключові слова: Томас Кініллі, «Список Шиндлера», Друга світова війна, Голокост, роман, іронія, образ, мотив, стиль.

Роман «Список Шиндлера», або «Ковчег Шиндлера», («Schindler's Ark») австралійського письменника і драматурга Томаса Кініллі (Thomas Keneally, нар. 1935) створений у 1982 р. Відзначений того ж року міжнародною премією «Букер», твір став відомим широкій публіці завдяки його втіленню в кінематографі – у фільмі «Schindler's List» (1993) геніального режисера сучасності Стівена Спілберга. Письменник відзначений кількома преміями «Букер» різних років (1972, 1975, 1979, 1982) та премією Вальтера Скотта (2013) за свої історичні твори. Т. Кініллі є одним із яскравих представників жанру історичного роману останніх десятиліть. Проте, як нерідко буває, талановита екранізація фактично затулила літературний твір. Фільм став об'єктом великої уваги з боку критиків і мистецтвознавців (Шак, 2010), зокрема українських (Дремлюга, 2000; Дремлюга, 2002). Але художній текст літературного першоджерела залишився поза увагою дослідників. У зв'язку з тим є необхідність введення роману «Список Шиндлера» Т. Кініллі в сучасний літературний процес, його детального розгляду щодо традицій і новаторства письменника в галузі романного жанру. Це обумовлює **актуальність** нашого дослідження. **Мета** статті – визначити жанрово-стильові особливості роману «Список Шиндлера» Т. Кініллі, зокрема форми та функції іронії у відтворенні трагічних сторінок історії Другої світової війни. Ця мета зумовила такі **завдання**: охарактеризувати документальну основу роману та підходи митця до творчого опанування реального матеріалу; виявити художні способи зображення історичного часу й простору у творі, серед яких іронія посідає провідну роль; установити форми й функції іронії в романі, її значення для розкриття трагедії Голокосту, характерів персонажів і утвердження загальнолюдських цінностей.

Історичний роман «Список Шиндлера» побудований на документальній основі, про що йдеться в передмові. Реальні факти про члена NSDAP, німецького комерсанта й мільйонера Оскара Шиндлера, які Т. Кініллі почув від Леопольда Пфедферберга у 1980-ті роки, були доповнені документами й спогадами багатьох інших людей, котрі пережили трагічні події Другої світової війни. Оскар Шиндлер урятував сотні євреїв у жахливі роки Голокосту. Прагнучи знайти фінансовий зиск

під час війни, він організував виробництво емальованого посуду, залучивши найдешевшу тоді робочу силу – євреїв. Однак поступово Оскар Шиндлер змінюється і проймається болем приречених на пониження, страждання, неволю і смерть людей. Урешті-решт замість збільшення капіталу він витрачає свої гроші на те, щоб викупити з полону та зберегти життя 1300 євреїв. Дія в романі розгортається в реальних місцях, пов'язаних із Голокостом: місті Кракові, єврейських гетто, концтаборі Аушвіц та ін. Т. Кініллі зазначив у передмові, що «роман видається найбільш придатною формою для розповіді про особу таких масштабів і суперечностей, як Оскар» (Кініллі, 2017). Крім того, письменник зауважив, що він «намагався, однак, утриматися від домислу, бо він позбавить ваги реальні деталі оповіді» (тут і далі переклад Ганни Яновської) (Кініллі, 2017). Хоча автор уникає домислів, проте реальна історія у викладі Т. Кініллі все ж таки стала мистецьки яскравою, справді романною історією з романним героєм – складним і суперечливим. Велику роль у створенні романного світу, зітканого з багатьох доль, життєвих колізій і трагічних моментів, відіграє іронія.

Теоретичні засади іронії в літературах Європи були закладені ще письменниками-романтиками у XIX ст. У художній практиці вони відкрили величезний потенціал романтичної іронії, яка стала важливим засобом критики негативних явищ тогочасного суспільства й розкриття психології героїв. Т. Кініллі продовжив традиції романтичної іронії, надавши їй соціального, психологічного й філософського значення. Іронія в романі «Список Шиндлера» виконує роль художнього дослідження європейського суспільства в трагічний період XX ст.

Уже з перших сторінок головний герой роману Оскар Шиндлер іронічно зображується автором як молодий чоловік, який «не мав великих чеснот». Узагалі, писати про чесноти, розмірковує автор, – справа «ризикована». Іронічний контекст образу героя створено за рахунок протиставлення матеріальних деталей: фешенебельний житловий будинок, дороге пальто, двобортний смокінг, а в петлиці – велика свастика (золото на чорній емалі). Ця символічна деталь кілька разів з'являється у творі. Її семантичне наповнення змінюється відповідно до внутрішніх змін героя: то вона є атрибутом його молодіжного захоплення в юнацькі роки, то приналежності до «вищої касты», то стане схожою на «велику золоту монету» (символ збагачення за рахунок війни), а то, взагалі, просто непотрібним шматком металу після капітуляції фашистської Німеччини.

Наприкінці 1930-х – на початку 1940-х років Оскар Шиндлер швидко адаптувався до ситуації. Не беручи участі в безпосередніх військових діях (оскільки певний час виконував обов'язки агента німецької розвідки), він жив на широку ногу, наповнив свій будинок вишуканими речами, подеколи випивав, кохав кількох жінок і не замислювався над майбутнім. Він навчився працювати й заробляти гроші в межах «тої аморальної і дикої системи, яка наповнила Європу таборами з різними, але завжди нелюдськими умовами і створила принижену, замовчувану націю в'язнів» (Кініллі, 2017). На перших сторінках роману Оскар Шиндлер постає таким собі авантюристом, здатним на різні обрідки заради власних прибутків. У його образі виявилися деякі риси Чичикова з поеми М. Гоголя «Мертві душі» й маркітантки Кураж із п'єси Б. Брехта «Матінка Кураж та її діти». Тільки відмінність образу Оскара Шиндлера від своїх літературних попередників полягає в тому, що він поставлений в умови на вигаданого, а цілком реального світу й реального часу. І він сам є не вигаданим, а абсолютно реальним героєм, уведеним у межі роману.

Війна стала для Оскара Шиндлера способом збагачення і завоювання свого місця в тій «аморальній і дикій системі». Однак до певного часу він не знав, що саме війна стане для нього згодом і великим моральним випробуванням, викликавши такі духовні сили, які не тільки внутрішньо змінять його самого, але й вплинуть на долі інших людей.

Щоб показати внутрішнє перетворення Оскара Шиндлера, яке не могло бути раптовим, письменник використовує розмаїття форм іронії, які розкривають абсурдність і жадливість фашизму й расової ненависті. Т. Кініллі нерідко використовує контраст деталей, понять і явищ. Вагони, в яких раніше возили худобу, тепер, як пише автор, використовують для в'язнів і – «малоймовірно для худоби». На віллі гауптштурмфюрера СС Амона Гьота – прекрасна балюстрада, вишукана їжа й напої, звучить чудова музика, ординарець у білих рукавичках. Але за цим зовні красивим фасадом приховані жадливі явища: Амон Гьот уранці любить стріляти по в'язнях і знущується над в'язнями-євреями із приводу й без приводу. Між Амоном Гьотом і служницею Геленою Гірш установилися дивні стосунки – підсвідомо закоханого у свою жертву злочинця. Гелені Гірш було дозволено носити одяг покоївки без жовтої зірки, однак Амон Гьот жорстоко карає покоївку, особливо тоді, коли гості нагадують про її національ-

ність. З-під комірця дівчини і на її обличчі ніколи не зникали синці. Цю виразну деталь помічають усі гості гауптштурмфюрера. Про синці розмірковує й Оскар Шиндлер: він знав, що на панночок (краківських повій) «чекають такі залицяння, після яких залишаються синці й рубці». У цьому випадку слово «залицяння» має прихований викривальний зміст, а авторська іронія переходить до героя, точка зору якого є важливою формою виявлення ставлення до тодішнього світу, де панує насильство.

Амон Гьот, садист і вбивця, вважав себе «великим поетом у плануванні табору», в облаштуванні якого він використав уламки єврейського кладовища. Той, хто любив наспівувати мелодії з опери «Мадам Баттерфляй», знущався з євреїв і вбивав їх без найменшого сумніву. Він застрелив молодого Лісека, бо той запряг коня без дозволу коменданта. Гелена Гірш розповідає Оскарові Шиндлеру про випадок, коли Амон Гьот убив якомсь жінку з вузлом у руках: вона нічим не виділялася серед інших і нічого не зробила, але він просто убив її – без будь-якої причини. Гьот знущається над Геленою через дрібниці – то вона не збрала кістки для собаки, то не встигла прибрати посуд, але потім уже й без приводу. Коли вона спитала, за що, він відповів: «За те, що спитала про це».

Однією з форм іронії в романі Т. Кініллі є порівняння. Наприклад, брати Роснери, талановиті єврейські музиканти-в'язні, які тримали свої парадні костюми в бараках і одягали їх тільки на вечори Амона Гьота, «виконували мелодії з таким старанням, як працює будь-який робітник фабрики, життя котрого висить на волосинці, начебто доля якого теж під загрозою» (Кініллі, 2017).

Вислухавши історію Гелени Гірш, Оскар Шиндлер поцілував її, але, за його словами, це «не такий поцілунок». Це був поцілунок співчуття й людяності, з якого починається шлях героя до внутрішнього перетворення. Оскар Шиндлер дарує Гелені велику цукерку – не для втамування голоду (вона як покоївка не була голодною), а на моральну підтримку цієї дівчини, яка була вимушена стільки страждати, ніби «закриваючи собою десятки своїх співвітчизників». Крім того, герой дарує єврейській дівчині, яка, живучи в нелюдських умовах, думає не тільки про себе, надію на порятунок її молодшої сестри. Гелена віддає Оскарові Шиндлеру чотири тисячі злотих, які їй удалося таємно зібрати, і просить його викупити сестру з табору. І ці гроші, як зазначає письменник, «не були витрачені марно». З цього моменту мотив купівлі євреїв (з точки зору фашистів – «недолюдей»), які фактично були приречені на смерть, звучить надзвичайно потужно. Походячи з поеми М. Гоголя «Мертві душі», цей мотив (купівлі-продажу людських душ) у романі Т. Кініллі ніби «перевертається» у своєму значенні. Якщо в «Мертвих душах» купівля-продаж померлих людей свідчить про аморальність Чичикова і всього суспільства, то в романі «Список Шиндлера» Оскар починає купляти людей для того, щоб урятувати їх від смерті.

Поступово імпульсивне бажання Оскара Шиндлера стає сильнішим і сильнішим. Автор детально описує його біографію, розповідає про дитячі та юнацькі роки героя, який товаришував з єврейськими хлопчиками. «На Ганацькій рівнині, коло Бескидів, у подібній єврейській сім'ї народився Зигмунд Фрейд – не так уже задовго до того часу, коли в поважній німецькій родині у Цвіттау з'явився на світ сам Ганс Шиндлер, батько Оскара» (Кініллі, 2017). Згадка про З. Фрейда, видатного німецького вченого, засновника теорії психоаналізу, не випадкова. З одного боку, вона виявляє гуманістичну позицію автора, який утверджує велику повагу до євреїв і людей усіх рас і національностей. А з іншого боку, ця алюзія акцентує невідоме прагнення добра, що живе в кожній людині й у певний момент спрацьовує. У душі Оскара Шиндлера, несподівано навіть для нього самого, жевріли паростки людяності, які згодом потужно проросли й урятували сотні людей. «Раса, кров, земля мало важили для юного Оскара. Він був із тих, для кого найпривабливішою моделлю Всесвіту був мотоцикл» (Кініллі, 2017). Але в 1938–1939 рр. він на власні очі побачив, як «новий режим» захоплює майно і життя людей, він інтуїтивно відчув «перші ознаки тиранії».

Ключовим моментом у духовному перетворенні Оскара Шиндлера стала зустріч із бухгалтером Іцхаком Штерном. Уже при першому знайомстві з ним Оскар поводить себе не так, як інші німці, що посилює мотив «ненормальності» героя («він був ненормальним німцем»). Згідно з указом того часу Іцхак Штерн повинен був одразу сказати про себе, що він єврей. У відповідь на це Оскар Шиндлер відповідає не так, як інші члени NSDAP: «А я німець. Отакі наші справи!» (Кініллі, 2017). Головний герой фактично продемонстрував, що для нього не має значення національність єврея. Іцхак Штерн відчув, що Оскар не такий, як усі, тому саме йому він промовляє фразу з Талмуда: «Той, хто рятує життя однієї людини, рятує цілий світ» (Кініллі, 2017). Ця фраза порівнюється в романі з добрим зерном, яке «впало в потрібну борозну». Саме Іцхакові Штерну Оскар Шиндлер у завуальованій формі повідомив про погроми, які готували фашисти проти євреїв: «Завтра почнеться!..» Це попередження дозволило врятувати кілька десятків безневинних людей.

Однією з важливих форм іронії в романі є авторські коментарі та інтерпретації німецьких документів і військових операцій, спрямованих на знищення єврейського населення. Назви, які наводить автор у творі, не відповідають змісту того, що відбувалося насправді. Наприклад, «групи для особливих завдань» займалися тим, що відбирали майно євреїв, знущалися над ними й відправляли в гетто або табори смерті. Операція «Мадагаскар» стала своєрідним засобом відволікання уваги від політики знищення євреїв. Уряд обіцяв переселити євреїв на острів Мадагаскар, де вони б жили собі окремо та щасливо. Дехто навіть вірив у цю обіцянку. Але насправді «Мадагаскар» перетворився на тотальне вбивство. Поняттями «дезінфекція», «санація» прикривалися масові знищення євреїв. «Де-зінфекційна хімічна сполука "Циклон Б" замінить Мадагаскар як розв'язання проблеми» (Кініллі, 2017), – з гіркою іронією зауважує автор. Або: «Було відкрито такий засіб, який суттєво скоротить недолюдське населення Центральної Європи» (Кініллі, 2017).

Трагічним змістом сповнена іронія в зображенні «релігійного експерименту», який провели німці в синагозі. Туди, до старих євреїв, вони загнали молодих, які відрізнялися іншими, сучасними, поглядами, а також додали туди й бандита Макса Редліхта. Усіх, і старих, і молодих євреїв, як зазначає Т. Кініллі, фашисти змусили плювати на свягиню – давній сувій. Усі плюнули, і тільки Макс відмовився зі словами: «Я зробив чимало. Але такого не зроблю» (Кініллі, 2017). Його розстріляли першим, а тоді й решту, та підпалили синагогу. Гірка іронія полягає в тому, що у світі, де панує насильство, не може бути компромісу й домовленості зі злом, яке знищить усе, що не вписується в межі тієї системи зла. Невипадково Т. Кініллі ще на початку роману акцентує думку про «аморальну і дику систему». Не окремі німці винні в трагедії Другої світової війни, як уважає автор, це була справді велика система, яка катувала людей не за якусь окрему провину, а за все, що не відповідало її жорстоким законам. У фіналі роману Оскар Шиндлер скаже працівникам своєї фабрики слова вдячності за те, що вони допомогли йому «пошити систему в дурні».

«Система» диктувала робити абсурдні речі. Наприклад, фашисти постійно примушували євреїв розгрібати сніг, це було якесь «ритуальне дійство – розгрібати сніг», що означало щоденне приниження євреїв на рідних їм вулицях Кракова. Спостерігаючи за цим «дійством», Оскар Штерн поступово усвідомлює жахливий «механізм» системи, заснований на приниженні, несправедливості й насильстві.

Іцхак Штерн зрозумів, що Оскар був «тим самим праведним гоєм», яких згідно з Талмудом у важкий момент історії рівно тридцять шість. Завдяки Іцхаківі бачення Шиндлера ще більше розширюється. Іцхак приводить до нього все нових і нових євреїв, яким потрібно допомогти, і мимоволі Оскар стає духовно відповідальним за цих людей. Він не вважає себе ані святим, ані героєм. Він не молиться й не виголошує палких промов. Він просто робить маленькі добрі справи, з яких складається те, як пише автор, що називається людяністю. Про його фабрику емальованого посуду пішла чутка, ніби вона є прихистком для євреїв. І це було справді так. Ті, хто потрапляв до Оскара Шиндлера, не тільки отримували «смачний суп», але й надію на порятунок. Такий собі Ковчег Ноя посеред моря крові та смерті.

У романі «Список Шиндлера» часто використовувався іронічний підтекст, який містить натяки на життєві історії й людські трагедії. Наприклад, коли герой купляв подарунки для коханих жінок на Різдво, автор зазначає, що йому легше було купити коштовності, аніж пуделя. «У такі часи коштовності активно мігрують» (Кініллі, 2017). Можна лише здогадуватися про жахливі причини «міграції» коштовностей.

Іронія, що сповнюється трагічним змістом, також виникає за рахунок переходу від однієї точки зору до іншої. Скажімо, автор у нейтральному стилі переповідає німецький указ про те, що буде влаштовано спеціальний закритий єврейський квартал, «щоб зменшити расові конфлікти». Йй одразу відбувається перехід до точки зору звичайних євреїв, які вірили, ніби «утиски матимуть конкретну форму і в людей буде можливість бодай якось планувати своє обмежене майбутнє» (Кініллі, 2017). Незважаючи на тісноту, євреї мали «відчуття наближення до межі, за якою, коли щаститиме, тебе вже нікуди не виганятимуть і не тиранитимуть» (Кініллі, 2017). Подальші події в романі переконають у суцільному цинізмі указів про організацію гетто і про наївну віру в «обмежене майбутнє».

Очима Оскара Шиндлера в романі показана страшна картина утворення гетто, до того ж в історичному аспекті. Герой знає про історію організації перших гетто. Він був свідком утисків євреїв у 1930-ті роки: на факультетах в університетах були особливі лавки, де мали сидіти євреї. Тому єврейський погром, який розгортається прямо на його очах, він сприймає як трагічний ланцюг розвитку

історії. Оскар Шиндлер «скрізь бачив євреїв, які збирали речі, які штовхають візки, навантажені стільцями, матрацами, годинниками, у бік гетто <...> Оскар подумав, що їхні предки так само приманували з Кракова, штовхаючи перед собою візки з постіллю, понад п'ятсот років тому. Тепер вони йдуть звідси – немовби з тими самими візками. Казимирове запрошення скасоване» (Кініллі, 2017).

Біблійні мотиви всесвітнього потопу і Ковчега Ноя продовжують у романі мотиви мандрів євреїв під проводом Мойсея, а також мотиви, пов'язані зі служінням Ісуса Христа людям. Тільки знову ж таки автор не робить з Оскара Шиндлера біблійного героя з німбом над головою. Навпаки, письменник постійно підкреслює його риси як звичайної людини, а не Бога. Едіт Лібгольц, яка почувала від Оскара Шиндлера обіцянку «Хто працюватиме тут, той переживе війну», як й інші працівники, палко повірила йому. Через непрямую мову автор передає думки й почуття євреїв, яким пощастило знайти свого Мойсея: «Обіцянка всіх вразила. Це було щось надзвичайне. Як людина – не Господь Бог? – може таке обіцяти? Але Едіт Лібгольц відчула, що повірила цим словам моментально <...> тієї секунди, коли гер Шиндлер промовив ці слова, не залишалось нічого іншого, як повірити» (Кініллі, 2017). «Якщо цей чоловік не має рації, якщо він трохи користується своєю силою, щоб передати власну переконаність, то нема на світі ні Бога, ні людяності, ні хліба, ні руки допомоги» (Кініллі, 2017). Знімаючи ореол героїзму в зображенні Шиндлера засобами літературної іронії, Т. Кініллі водночас утверджує думку про те, що кожна людина може піти у відповідальний момент шляхом Мойсея або Христа. У цьому епізоді іронія сповнюється не викривальним, як це було в зображенні системи фашизму, а надзвичайно позитивним, гуманістичним змістом.

Оскар Шиндлер, ідучи шляхом Мойсея та Христа, захищає і збирає єврейський народ. Він зрозумів, що саме війна, під час якої він вирішив примножити капітал, дала йому зовсім інші багатства – духовну відповідальність за людей, які повірили йому всім серцем, і відчуття нерозривної єдності з ними. Він складає список «своїх євреїв», яких починає викупляти, щоб вивезти в безпечне місце, подалі від Кракова. За кожного з них було заплачено великі гроші. Але людське життя безцінне. М. Гоголь мріяв про моральне відродження Чичикова у другому й третьому томах «Мертвих душ», але не завершив свій безсмертний задум, бо життя не дало реального матеріалу письменникові. А в романі Т. Кініллі Оскар Шиндлер зумів відродитися до нового життя та зберегти сотні інших життів. І це зробив не літературний герой, а реальна особа.

Капітуляція Німеччини поставила перед персонажами роману нові проблеми. За допомогою тієї ж іронії автор показує зміну соціальних ролей учасників трагічного сюжету. Німці тепер поставлені перед необхідністю пережити стан жертв і втікачів від Страшного Суду. А працівники-євреї могли б стати катами своїх поневолювачів. Проте Оскар у своїй промові закликає «свій народ» до людяності й гідності: «Солдати на фронті й маленькі люди, які всюди виконували свої обов'язки, не повинні нести відповідальність за те, що вчинила купка людей, які називали себе німцями. <...> Не ходіть грабувати й мародерствувати в сусідні будинки. Покажіть, що ви гідні тих мільйонів жертв з-поміж вашого народу, утримайтеся від будь-якої особистої помсти й терору» (Кініллі, 2017).

Оцінку фашизму та його представникам дала історія, а оцінку вчинкам Оскара Шиндлера дали самі євреї. У неспокійні дні між проголошенням миру і його встановленням в'язні зробили прощальний подарунок Оскарові – всі євреї розуміли, що він мусить тікати й заховатися як німець і член партії NSDAP. Із золотого моста, що зберігся на зубах пана Єрета, інший в'язень-ювелір зробив для Оскара Шиндлера каблучку на пам'ять про тих, кого він урятував. Самоіронія Єрета допомагає розкрити велику любов і вдячність людей, заради яких цей «ненормальний німець» неодноразово ризикував і пішов проти «аморальної і дикої системи». «Під рукою були тільки ті метали, що використовувалися на виробництві. Саме пан Єрет запропонував, де взяти дещо краще. Він відкрив рота і показав свій золотий міст. Коли б не Оскар, сказав він, ця штука однаково дісталася б есесівцям. Лежали б мої зубки десь на їхніх складах укупі з золотими іклами яких-небудь невідомих добродіїв з Любліна, Лодзі та Львова» (Кініллі, 2017). Самоіронія тут виявляється у формі непрямой мови, яка надає оповіді особливої щирості та правдивості. У середині каблучки вигравірували напис на івриті. Це були ті самі слова, які Штерн цитував Оскарові у 1939 році: «Той, хто рятує одне життя, рятує цілий світ» (Кініллі, 2017).

У моменті дарування каблучки автор знов використав іронію, але це та іронія, яка не викликає навіть тіні усмішки, а лише сльози й духовний катарсис усіх учасників цієї історії. «Оскар постояв, захоплюючись подарунком, він показав напис Емілії і попросив Штерна його перекласти. Коли він спитав, де ж вони взяли золото, і зрозумів, що то був міст Єрета, всі думали, що він засміється; Єрет

серед делегації дарувальників був готовий, що його піддражнюватимуть, і вже оголив в усмішці тоненькі пенючки зубів, з яких було зняте золото. Але Оскар дуже посерйознішав і повільно вдягнув каблучку на палець. Хоча ніхто не зрозумів, але саме в той момент вони всі знову стали собою, і тепер Оскар Шиндлер став їм зобов'язаним за оцей дарунок» (Кініллі, 2017).

Звернімо також увагу на те, що яскрава іронія допомагає письменникові розвінчати представників нової радянської влади, яка прийшла звільняти євреїв. Табір було звільнено, і зробив це лише один російський офіцер, який приїхав на маленькому конику – звичайному поні. Його гвинтівка була прив'язана на мотузці. Він став на стілець, який додавав йому зросту, і сказав, що євреїв «звільняють славні Совети, і вони можуть тепер іти до міста і пересуватися, куди захочуть». Коли ж в'язні спитали, куди їм краще піти, офіцер відповів: «Не знаю <...> Не знаю, куди вам іти. На схід не ходіть – це я вам точно скажу. Але й на захід теж не ходіть <...> Нас ніде не люблять» (Кініллі, 2017). Іронічна картина звільнення має прихований сенс: свобода обертається на нове, тепер уже радянське, поневолення євреїв. Зауваження автора про те, що «власність Оскара відійшла до Советів, а рештки його коштовностей і валюти загубилися в хитросплетіннях визволительської бюрократії» (Кініллі, 2017) тільки посилює критичний зміст епізоду про прихід Советів.

Та все ж таки погляд автора з відстані років на події Другої світової війни й Голокост дає можливість подолання трагедії засобами мистецтва. У романному просторі письменник Т. Кініллі продовжив долі й життєві колізії героїв, показав їхнє об'єднання й набуття справжньої особистої свободи в новому часі. У заповіті Оскара було сказано, щоб його поховали в Єрусалимі. І він справді заслужив на те, щоб його тіло пронесли вуличками старого Єрусалима й віднесли на католицький цвинтар, а за ним ішли «свої євреї», «євреї Шиндлера», яких він урятував. «За ним плакали на всіх континентах» (Кініллі, 2017). Плач єврейського народу за сучасним Ноем або Мойсеєм спрямований автором у майбутнє: у ньому втілено і безмежну вдячність, і водночас велику тривогу – чи не повториться Голокост і чи не залишиться світ без духовного поводиря й людяності?

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Значну роль у розкритті теми Голокосту в романі Т. Кініллі «Список Шиндлера» відіграє іронія. Т. Кініллі продовжив традиції романтичної іронії, надавши їй соціального, психологічного й філософського значення. Іронія в романі «Список Шиндлера» виконує роль художнього дослідження європейського суспільства у трагічний період ХХ ст. У творі Т. Кініллі іронія виявляється на різних рівнях – сюжетно-композиційному, імагогічному, просторово-часовому, стильовому, мовному. Т. Кініллі значно розширив і поглибив можливості іронії в межах документально-історичного роману. Іронія в романі «Список Шиндлера» виконує різні функції: соціально-критичну (викриття антигуманності сутності фашизму, війни, расової ненависті), дослідницьку (дослідження трагедії Голокосту та її наслідків), психологічну (розкриття психології людей із різних верств суспільства), філософську (порушення важливих питань буття людства у світовому масштабі), ціннісну (утвердження милосердя, моралі, стійкості людського духу, протистояння насильству). Іронія в романі Т. Кініллі виявляється в різних формах: авторська іронія, персонажна іронія, поєднання суперечливих документальних фактів, протиставлення несумісних понять і явищ, перехід від однієї точки зору до іншої, зіставлення різних точок зору, самоіронія, іронія як духовне прозріння й очищення (катарсис). У романі Т. Кініллі «Список Шиндлера» виявляються традиції світової літератури – Б. Брехта (мотив збагачення за рахунок війни) та М. Гоголя (мотив купівлі-продажу людських душ), поєднані з біблійними мотивами (Потоп, Ковчег Ноя, Мойсей, служіння Христа). Ці мотиви письменник повертає новими гранями, переносючи дію роману в конкретний історичний час і знаходячи в реальних героях внутрішні можливості для збереження життя, людяності й культури на Землі. Іронія є характерною особливістю індивідуального стилю Т. Кініллі, вона надала жанру документально-історичного роману поліфонічного звучання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Дремлюга М. М. Кінематографічний дискурс психоаналізу : автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства : 17.00.04 / М. М. Дремлюга. – Київ, 2002. – 24 с.
- Дремлюга М. М. Психоаналіз як методологічне підґрунтя сучасних кінознавчих пошуків / М. М. Дремлюга // Кіноосвіта в Україні. – Київ : Академія мистецтв України, 2000. – С. 65–68.
- Кініллі Т. Список Шиндлера / Т. Кініллі ; пер. Ганни Яновської. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2017. – 432 с.
- Шак Т. Ф. Музыка в структуре медиатекста : автореф. дис. ... д-ра искусствоведения : 17.00.02 / Т. Ф. Шак. – Краснодар, 2010. – 48 с.

REFERENCES

- Dremluha, M. M. (2002). *Kinematohrafichnyi dyskurs psykhoanalizu [Cinematographic discourse of psychoanalysis]*. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Dremluha, M. M. (2000). Psykhoanaliz yak metodolohichne pidgruntia suchasnykh kinoznavchykh poshukiv. In *Kinoosvita v Ukraini [Cinema education in Ukraine]*, (pp. 65–68). Kyiv: Academia mystetsv Ukrainy [in Ukrainian].
- Kinilli, T. (2017). *Spysook Shyndlera [The Schindler List]*. Harkiv: Club simejnogo dozvillja [in Ukrainian].
- Shak, T. F. (2010). *Muzyka v strukture mediateksta [Music in the structure of the media text]*. (Extended abstract of PhD diss.). Krasnodar [in Russian].

OLGA NIKOLENKO

THE ROLE OF IRONY IN REVEALING HOLOCAUST IN THE NOVEL BY THOMAS KENEALLY "SCHINDLER'S ARK"

The article deals with the novel "Schindler's Ark" written in 1982 by Australian writer Thomas Keneally (born 1935). The subject matter of the novel is the description of tragic event during the II World War such as Holocaust. In the genre of a historic novel based on the documents, the writer revealed the complicated social processes in Europe during 1930–1940 ties. Thomas Keneally described the historic events within the life of ordinary people who lived in the terrible circumstances of the totalitarian system. The irony played the main role in revealing the subject Holocaust in this novel. The fundamentals of irony in European literature could be found in the literary works by the writers of Romanticism in the XIX-th century. They explained the role of romantic irony which became a tool for criticism the negative phenomenon in society and depicting the psychology of characters.

Thomas Keneally continues the traditions of romantic irony and added to it some social, psychological and philosophical meaning. The irony in the novel by Thomas Keneally "Schindler's Ark" plays an important role in the investigation of European society in the tragic period of the XX-th century. In the novels by Thomas Keneally irony takes place on the different levels such as plot, composition, imagology, time and space, style and language. T. Keneally broadens the meaning of irony and its function in the documentary and historic novel. The irony in the novel "Schindler's Ark" maintains some main functions: social for explaining the anti-humanistic essence of fascism, war, racial hatred, research in investigating the tragedy of Holocaust and its consequences, psychological in revealing the psychology of people of different social class, philosophical in discussing the important issues of human life in the word, axiological dealing with the values of mercy, morality, the ability to resist violence. T. Keneally represents the different forms of irony such as the irony of the narrator, the irony of the author, the combination of controversial documentary facts, the contradiction of phenomenon and notions, the comparison of the different points of view, self-irony, irony as inner enlightenment, catharsis. In the novel "Schindler's Ark" by T. Keneally the author of the article analyzed the traditions of world literature such as B. Brecht within the motive of personal financial profit from the war, N. Gogol within the motive of buying and selling the dead souls. The writer represented these motives in his own way as the events took place during the real historic time, and he found the inner power in people of past century to keep their life, humanity and culture on the Earth. The irony is a unique feature of T. Keneally's individual style and it enriched the genre of novel.

Key words: Thomas Keneally, "Schindler's Ark", Holocaust, irony, tradition, innovation, artistic world, image, motive, style.

Одержано 5.03.2018 р.